

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

**DİL SİYASƏTİ
VƏ MÜASİR DÖVR**

mövzusunda

Beynəlxalq Elmi Konfransın

MATERİALLARI

13 dekabr 2019-cu il

Bakı – Azərbaycan

Redaksiya Heyəti:

prof. N.M.Əliyeva,

prof. R.M.Novruzov,

prof. T.H.Cəfərov,

prof. İ.Z.Qasimov,

prof. Ş.Q.Hüseynov,

dos. S.S.Məmmədov

“Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 noyabr 2018-ci il tarixli Fərmanının icrası ilə əlaqədar **“Dil siyasəti və müasir dövr”** mövzusunda **Beynəlxalq elmi konfransın materialları**. – Bakı: Mütərcim, 2019.- 244səh.

Konfransın təşkilat komitəsi

1. **Əliyeva Nurlana Müzəffər qızı** - Bakı Slavyan Universitetinin rektoru, filologiya elmləri doktoru, professor - sədr;
2. **Cəfərov Telman Həmzağa oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Tədris işləri üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor;
3. **Novruzov Rafiq Manaf oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Elmi işlər üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor;
4. **Qafarova Sahibə Əli qızı** - Bakı Slavyan Universitetinin Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor;
5. **Sultanova Xanım Rza qızı** - Bakı Slavyan Universitetinin Təbiiyyat işləri üzrə prorektoru, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru;
6. **Quliyev Nurəddin Əlihüseyn oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin İnzibati-təsərrüfat işləri üzrə prorektoru;
7. **Qocayev Məmməd Qoca oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Rus ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, əməkdar elm xadimi, professor;
8. **Qasımov İkrəm Ziyad oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor;
9. **İmaməliyeva Leyla Məcid qızı** - Bakı Slavyan Universitetinin Məktəbəqədər təlim-tərbiyə və ibtidai sinif müəllimliyi fakültəsinin dekani, filologiya elmləri doktoru, professor;
10. **Naciyeva Flora Sultan qızı** - Bakı Slavyan Universitetinin "Azərbaycanda rus dili və ədəbiyyat" jurnalının baş redaktoru, filologiya elmləri doktoru, professor;
11. **Həmidov İlyas Həmdulla oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Müasir rus dili kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor;
12. **Qeybullayeva Rəhilə Məmməd qızı** - Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor;
13. **Udalıx Qalina Dmitriyevna** - Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor;
14. **Hüseynov Şaban Qulam oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor;
15. **Məmmədli Aslan Məmmədəli oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının filologiya elmləri doktoru, professor;
16. **Məmmədov Nəsirəğa Şahmurad oğlu** - Müasir rus dili kafedrasının professoru, filologiya elmləri doktoru;
17. **Məmmədov Cahangir Rza oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru, professor;
18. **Mehrəliyev Elçin Eldar oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Slavyan filologiyası kafedrasının müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor;
19. **Məmmədov Habil Nurkişi oğlu** - Bakı Slavyan Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, tarix elmləri doktoru, professor;

20. Əliyev Şirinbəy Hacıəli oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsinin dekani, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
21. İsadadə Validə Cavid qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Müasir rus dili kafedrasının müəllimi, filologiya elmləri doktoru, professor;
22. Məmmədov Sadir Surxay oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin ETLN-nin Azərbaycanşünaslıq və slavistika bölməsinin müdiri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
23. Əhməd Əsgər Sücayət oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin Diplomatiya və xarici siyasət kafedrasının müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
24. Piriyeu Eldar Rizvan oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan filologiyası fakültəsinin dekani, filologiya elmləri doktoru, professor;
25. Quliyev İbrahim Nəsir oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin Mətbuat xidmətinin rəhbəri, Multikulturalizm kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
26. Alxasov Yaşar Kamil oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin Təcrübə və məzunların karyera inkişafı şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
27. Əliyeva Dürdanə Tofiq qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Əlavə və qiyabi təhsil şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
28. Əliyeva Gültəkin Ağacan qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Filologiya və xarici dil müəllimliyi fakültəsinin dekani, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
29. Hacıyeva Dilarə Abbas qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqoji fakültəsinin dekani, tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;
30. İmanova Sevinc İnqilab qızı - Bakı Slavyan Universitetinin ETLN-nin Azərbaycanşünaslıq və slavistika bölməsinin mütəxəssisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru;
31. Quliyeva Nərmin Məzahir qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri;
32. Aslanova Zemfira Beytulla qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Maliyyə şöbəsinin müdiri, baş mühasib;
33. Həsənov Fikrət Surxay oğlu - Bakı Slavyan Universitetinin Həmkarlar təşkilatının sədri;
34. Babəsova Xalidə Əlabbas qızı - Bakı Slavyan Universitetinin Elmi tədqiqatların təhlili və innovasiyalar şöbəsinin müdiri, dosent;
35. Niftaliyeva İlhamə Kərim qızı - Elmi tədqiqatların təhlili və innovasiyalar şöbəsinin operatoru.

məhəbbət nüsxəsi, dənizlər məcmuəsi” qalmıdır ki, “Dideyi-bidar” Nizaminin “Məxzənül əsrar”ının müqabilində yazılmış sufianə eşqlə bağlı irfani bir məsnəvidir və belə başlanır:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تَبِغِ اللّٰهِي اَسْتَبِغُ بِهٖ دَسْتِ حَكِیْمِ

(5.s.54)

Sərfi Kəşmiri. Sərfi ləqəbi ilə tanınan Molla Yaqub Şərif Kəşmiri (928-1003) “Pənc Gənc” adlı beş məsnəvisi vardır ki, Nizaminin təsiri ilə yazmışdır. Onlar “Məslək ül İxyar”, “Məöazi ən-Nəbi”, “Vamiq və Əzra”, “Leyli və Məcnun”, “Məqamate-mürşid” ibarətdirlər. Sərfi Kəşmiri Kəşmirin ilk farsdilli şairidir. O, Nizaminin “Xəmsə”si müqabilində “Xəmsə” yaradıb. Kəşmirdə fars şeirində Nizaminin İrandakı məqamındadır (Raşidi, 1346, II cild, 634). “Məsləkül İxyar” onun “Pənc gənc”inin birinci məsnəvisidir ki, 993-cü ildə yazmışdır. İyirmi məclisdə öz mürşidinin göstərişi ilə və sufiliyin sirlərinin bəyanında 2604 beyt qoşmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. "Lider nəşriyyat", Bakı, 2004, s. 23, 264 səh.
2. ار مغان،، ۱۳۴۴ نخست جلد فارسيز باندر نثرون نظم تاريخ، نفيس سعييد. ۶۶۹ ص
3. گنجوى نظامى . مخزن الاسرار، ۱۳۹۳، ار مغان، ۱۲۰ ص

عبدالرحمن جامى، ديوان نقاط، لاهور گلزار محموديستيپريس، ۱۳۳۷ هجرى 4.
گلچين معانى، ۱۳۷۴، ذيل ۵۴

Summary

This article is dedicated to the heritage of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, especially to his poem "The Treasury of Secrets" and its influence on Persian literature. As we know, the poem "The Treasure of Secrets", which is regarded as a work within Sufi content, begins with the verse "bismillahirrahmanirahim" taken from the Qur'an.

Many later followers of the poet repeated this verse for many years, preserving the measure and rhyme system of the poem. The article highlights the poets who imitates and repeats the same verse within Nizami's spirit.

Qulusoy İlkin Etibar oğlu

Türkiye Cumhuriyeti Kafkas Üniversitesi,

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölüm Başkanı, Doçent

MAHMUD KAŞĞARININ “DİVANÜ-LÜĞAT-İT-TÜRK” ƏSƏRİNİN DİLİNDƏ ŞƏXSİZ CÜMLƏLƏR

Key words: XI century, Divanu-Lugat-it-Turk, impersonal sentences, Azerbaijani language

Açar sözlər: dil sənayesi, biliklər iqtisadiyyatı, linqvistik kommunikasiya, linqvistiktexnologiyalar, məşin tərcüməsi, tərcümə bazarı, xarici dilin tədrisi.

Böyük Türk dilçisi və mütəfəkkiri olan Mahmud Kaşğari, XI əsrdə bir çox türk boyunu gəzərək zəngin materiallar toplamış, daha sonra “Türk dilinin toplu sözlüyü” mənasını verən, Türk dillərinin ilk sözlüyü və qrammatikası kitabı sayılan, ensiklopedik dəyərə sahib “Divani-Lüğati’t Türk” (1072-1074) adlı əsərini hazırlayıb ortaya qoymuşdur. “Divan”ın tədqiqatçısı R.Əskər yazır ki, “Dədə Qorqud” oğuz qrupu türk dillərinə, “Manas” dastanı qıpçaq qrupu türk dillərinə, “Qutadğu Bilig” karluq qrupu türk dillərinə məxsus və mənsubdursa, “Divanü-Luğat-it Türk” universal bir əsər kimi türk dillərinin bütün qrupları arasında heç bir fərq qoymadan təxminən hamısını əhatə edən və özündə cəmləşdirən son dərəcə zəngin bir xəzinədir.” [3, 11].

Kâşgarlı Mahmud (XI. əsr Türk mədəniyyət tarixinə hər yönüylə misilsiz bir şəkildə işıq tutan bir abidə olma xüsusiyyəti qazanan) bu əsərində, Türk boy və qəbilələrinin oturduqları yerləri uzun-uzun anlatmış, istifadə etdikləri əlifba sistemlərindən, dillərindəki səs və quruluş müxtəlifliyindən, tayfa birliklərindən söz etmiş, onların etnografiyalarından tutmuş inanclarına, adət və ənənələrinə, ədəbiyyat və folkloruna qədər ayrıntılı məlumatlar vermiş, bu məlumatları lazım gəldikdə hədislər, atalar sözləri, şeir parçaları və dörtlüklər kimi canlı örnəkləri sıralayaraq açıqlamağa çalışmışdır [8, 257]. Bu baxımdan, çox dəyərli bir əsər olan “Divan” bu vaxta qədər müxtəlif aspektlərdən araşdırılmasına və dilinin sintaktik quruluşuna dair elmi araşdırmaların olmasına baxmayaraq, əsərin dilindəki təktərkibli cümlələr, o cümlədən şəxssiz cümlələr diqqət kənarında qalmışdır. Əsərin dilindəki şəxssiz cümlələrin Azərbaycan dilindəki eyniadlı cümlələrlə müqayisəli şəkildə araşdırılması və onların təkamül prosesində struktur-semantik dəyişikliyinə izlənməsi XI əsr türk dillərinin sintaktik xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından aktualıq kəsb edir.

1.1. Müasir Azərbaycan dilində şəxssiz cümlə anlayışı.

Müasir Azərbaycan dilində şəxssiz cümlələr təktərkibli cümlənin dörd növündən (ümumi şəxslə cümlələr, qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr, şəxssiz cümlələr, adlıq cümlələr) biri kimi kimi öyrənilir və belə bir tərif verilir: “Mübtədası olmayan, fikir predmeti xəbərlə birlikdə təsəvvür edilən təktərkibli sadə cümlələrə *şəxssiz cümlə* deyilir. Şəxssiz cümlələrin xəbəri bir qayda olaraq, III şəxsin təkində olur.” [7, 186].

Azərbaycan dilçiliyində B. Sadıqova işin icraçısı olmadığı üçün xəbəri məchul növdə olan feillərlə ifadə olunan şəxslə cümlələri (passiv quruluşlu cümlələr) şəxssiz cümlə hesab edir [9, 12]. Z. Budaqova isə bu fikrin əleyhinə çıxır və göstərir ki, passiv quruluşlu cümlədə icraçı olmadığı halda, mübtədə vardır, şəxssiz cümlədə isə nə mübtədə, nə də icraçı meydana olur [2, 137].

Türkoloq A. N. Kononovun fikrincə, şəxssiz cümlə elə cümlə növüdür ki, orada yalnız xəbər iştirak edir, mübtədə isə təsəvvür olunmur. Belə cümlələr hərəkətin icrasının obyektiv mümkünliyünü və ya qeyri mümkünliyünü, eləcə də vacibliyini və ya zəruriliyini ifadə edir [11, 34]. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilindəki şəxssiz cümlələrin ya qənaət etmək nəticəsində bir sözün buraxılması, yaxud da mübtədanın xəbərə qovuşub mürəkkəb (frazoloji) xəbər əmələ gətirməsi sayəsində əmələ gəldiyini güman etmək olar [1, 267].

Azərbaycan dilçiliyində şəxssiz cümlə ilə bağlı ortaya çıxan mübahisələrin səbəbi mübtədə ilə subyektin münasibətinə diqqət edilməməsidir. Belə ki, subyekt məntiqi, mübtədə isə qrammatik kateqoriya olduğu üçün, cümlədə haqqında söhbət gedən əşya, hadisə həmişə mübtədə olur. Buna görə də subyektlə mübtədanı daima paralel götürmək, yəni subyekti həmişə cümlənin mübtədası hesab etmək şəxssiz cümlə məsələsinin izahında anlaşılmaqlığın yaranmasına səbəb olur.

Azərbaycan dilində xəbərinin ifadə vasitəsinə görə şəxssiz cümlələr iki yerə ayrılır: 1) *ismi xəbərlə şəxssiz cümlələr*; 2) *feili xəbərlə şəxssiz cümlələr*.

1.2. “Divan”ın dilində işlənmiş şəxssiz cümlələr.

Divanın dilində ismi xəbərlə şəxssiz cümləyə yalnız bir nümunədə təsadüf edilir: Anıq manqa ayıqı bar. - Onun mənə vədi var [4, 150]. Amma bu, XI əsr Türk dillərində ismi xəbərlə şəxssiz cümlələrin məhdud sayda olduğunu göstərmir, sadəcə olaraq, əsər hazırlanarkən M. Kaşgarlı feili xəbərlə şəxssiz cümlələrin işlənmə intensivliyini nəzərə alaraq onlara daha çox yer ayırmışdır.

“Divan”ın dilində işlənən feili xəbərlə şəxssiz cümlələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar.

1.2.1. Xəbəri məlum növ feillərlə ifadə olunan şəxssiz cümlələr.

Tüpi kopdı – fırtına qopdu. [5, 34]; Anıq kutı odhundu – onun bəxti söndü. [4; 246]; Anı kusiğ tuttu – onu qusma tutdu. [4, 377]; Kibə boldı – az zaman keçdi. [6, 207]; Anqar yol çıktı – ona yol göründü. [6, 146]; Savda mundağ kəbir – atalar sözündə belə deyilir. [6, 154]; Kal savı kalmas... – yaşlı adamın sözü yerdə qalmaz... [4, 406].

1.2.2. Xəbəri şəxssiz növ feillərlə ifadə edilən şəxssiz cümlələr.

Azərbaycan dilində şəxssiz cümlələrin tipik bir nümunəsini şəxssiz növ feillərlə ifadə olunan cümlələr təşkil edir. Feilin şəxssiz növü *-il, -il, -ul, -ül* şəkilçisinin təsirsiz feillərə artırılması ilə yaranır. Feil təsirsiz olduğundan onun yalnız subyekti olur, qeyd edilən şəkilçini qəbul etdikdə öz subyekti də itirir, subyekti əvəz edəcək obyekt olmadığından şəxssiz cümlələr əmələ gəlir.

“Divan”ın dilində də eyni hal müşahidə edilir; məs.: Yergə bakıldı – yerə baxıldı. [5, 155]; Ölüm-din kaçıldı – ölümdən qaçıldı. [5, 157]; Başra kakıldı – nə isə başa qaxıldı, qaxınc oldu. [5, 158]; Əvgə kirildi – evə girildi. [5, 159]; Əvgə barıldı – evə varıldı. [5, 154]; Yergə bakıldı – yerə baxıldı. (5, 155); Əvdin çıkıldı – evdən çıxıldı. [5, 157]; Ol yergə oğrıldı – o yerə uğranıldı, gedildi. [4, 282]; Tütüşməginçə tüzülməs, tüpirməginçə açılmas – qovğa olmayınca nizam olmaz, külək olmayınca hava açılmaz. [5, 108].

1.2.3. Xəbəri feli frazeoloji vahidlərlə ifadə olunan şəxssiz cümlələr.

Azərbaycan dilçisi Qəzənfər Kazımov göstərir ki, şəxssiz cümlənin xəbəri vəzifəsində işlə-nən feli frazeoloji vahidləri iki növə ayırmaq olar. Bir qismində frazeoloji xəbərin ismi hissəsi etimoloji cəhətdən adlıq halda olur, ona görə də onun (fazeoloji vahidin) həqiqi mənalı başqa sözlə birləşməsinə ehtiyac olmur [7, 188]. Eyni halı “Divan”ın dilində də görmək mümkündür; məs.: Anıq kutı odhındı – onun bəxti söndü. [4, 246]; Könqül açıldı – könül açıldı. [4, 241]; Anıq başı tənridi – onun başı hərləndi. [6, 256]; Oğlanı yel kapdı – oğlana yel dəydi. [5, 34].

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, tərkibində adlıq və ya adlıq halla birlikdə başqa halda işlə-nən obyekt bildirən söz olan sabit söz birləşmələri şəxssiz cümləni əmələ gətirir. Bu sabit bir-ləşmələr (və ya mürəkkəb feillər) cümləyə (xəbər və mübtədə əsasında formalaşan) cümlənin xəbəri ola bilmir, çünki bunların tərkib hissəsindəki adlıq halda işlə-nən söz yanaşdığı feillə birlik-də bir məna bütövlüyü əmələ gətirir. Y. Seyidovun da qeyd etdiyi kimi, “şəxssiz cümlələrin bir ti-pində xəbərin tərkibində mübtədə gizlənilir, yəni elə bil ki, xəbərlə mübtədə birləşir və birlikdə xəbər kimi çıxış edir, cümlə müstəqil mübtədadan məhrum olur.” [10, 237].

“Divan”ın dilində işlənmiş şəxssiz cümlələri müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi ikinci dərəcəli üzvlərin iştirakına görə də *müxtəsər və geniş* şəxssiz cümlələr olmaqla iki yerə bölmək olar. Müxtəsər şəxssiz cümlələrdə cümlə yalnız xəbərdən və ya xəbər qrupundan ibarətdir; məs.: Anıq kutı odhındı – onun bəxti söndü. [4, 246]; Könqül açıldı – könül açıldı. [4, 241]. Geniş şəxssiz cümlələrdə *isə* xəbər və ya xəbər qrupu ilə yanaşı, ikinci dərəcəli üzvlər də iştirak edir. Məs.: İşka evildi – işə tez başlanıldı. [4, 298]; Əvgə barıldı – evə varıldı. [5, 154]; Anı ık tuttu – onu hiçqırıq tutdu. [4, 112]; Könqlüm bolur, anqar sağ – könlüm onlara açılır. [4, 153].

“Müasir Azərbaycan Dili” (2007) kitabında şəxssiz cümlələrin müxtəlif mənalara daşdığı qeyd edilmiş, bu mənalara üç fərqli qrupda birləşdirilmişdir [1, 238]. “Divan”ın dilində işlənmiş şəxssiz cümlələri də daşdığı mənalara görə bir neçə qrupa ayırmaq olar:

1. Ətraf mühitdəki hal-vəziyyəti ifadə edənlər; məs.: İşka evildi – işə tez başlanıldı. [4, 298]; Kaçığay ər yetsikdi – qaçan adama yetildi. [6, 115]; Ol yergə oğrıldı – o yerə uğranıldı, ge-dildi. [4, 282].

2. Psixoloji hal bildirənlər; məs.: Anıq başı tənridi – onun başı hərləndi. [6, 256]; Ər közi pus boldı – adamın gözüne qaranlıq çökdü, mədəsində meydana gələn buğdan gözü qaraldı. [6, 132]; Anı kusiğ tuttu – onu qusma tutdu. [4, 377]; Anıq kutı odhındı – onun bəxti söndü. [4, 246]; Könqül açıldı – könül açıldı. [4, 241];

3. Zaman bildirənlər; məs.: Boğra kirkini kirdi – dəvənin qızıışma, höyür zamanı gəldi. [1, 434]; At boşuğu boldı – atı boş buraxmaq zamanı gəldi. [4, 437]; At tuşağı boldı – atın ayağına cidar vurmaq zamanı gəldi. [4, 437]; Kibə boldı – az zaman keçdi. [6, 207]; Ödhlək ərtdi – zaman ötdü. [6, 367]; Ay kün keçti – ay, gün keçdi. [5, 34]; Bu işka bütə boldı – bu işdə zamanın bir qismi keçdi. [6, 207]; Yıl küzükti – güz, payız fəsli gəldi. [5, 144]; Kün toğdı – gün doğdu, günəş çıxdı. [5, 42].

Bunlardan başqa, “Divan”ın dilində elə cümlələr var ki, şəkil etibarilə cümləyə, mənacə şəxssiz cümlə anlayışına uyğun gəlir, lakin Belə cümlələri XI əsr Türk dillərinin sintaktik quruluşu baxımından şəxssiz cümlə sayıla bilməz; məs.: Ər kurutsadı – adamın könlü qurut istə-di. [6, 292]; Ər tatıqsadı – adamın könlü şirni istədi. [6, 293]; Ər balıksadı – adamın könlünə balıq düşdü. [6, 294].

Nəticə:

1. Müasir Azərbaycan dilində fərqli olaraq, “Divani-Lüğət-it-Türk”ün dilindəki tək-tək cümlələrin işlənmə tezliyinə görə ardıcılığı aşağıdakı kimidir: qeyri-müəyyən şəxslə cümlə,

şəxssiz cümlə, ümumi şəxsi cümlə, adlıq cümlə. "Divan"ın dilində atalar sözləri və məsəllər çox olsa da, onların çox az qisminin ümumi şəxslilə cümlə olması şəxssiz cümlələrin sayca bir addım öndə olmasına səbəb olmuşdur;

2. Müasir Azərbaycan dilində şəxssiz cümlənin xəbərin ifadə vasitəsinə görə növləri iki yerə ayrılır və onların hər ikisi dildə paralel işlənir; "Divan"ın dilində isə əsas etibarilə feili xəbərlilə şəxssiz cümlələrə yer verilmişdir.
3. Müasir Azərbaycan dilində xəbəri frazeoloji vahidlərlə ifadə olunmuş şəxssiz cümlələr çox işləndiyi halda, "Divan"ın dilində xəbəri feilin məlum və şəxssiz növlərindəki sözlə ifadə olunan şəxssiz cümlələr nisbətən çoxluq təşkil edir;
4. Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi, "Divan"ın dilində də şəxssiz cümlələr ikinci dərəcəli üzvlərin iştirak edib-etməsinə görə müxtəsər və geniş olmaqla iki yerə, ifadə etdiyi mənalara görə isə üç yerə ayrılır;
5. "Divan"ın dilində də şəxssiz cümlələrin ifadə etdiyi mənalara görə növləri arasında zaman mənalı cümlələr daha işləkdir, bunu da qədim türklərin zaman qavramına üstünlük vermələri ilə əlaqələndirmək mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə. vb., Müasir Azərbaycan dili, Bakı, Şərq-Qərb, 2007.
2. Budaqova Z. Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə, Bakı, AMEA, 1963.
3. Əskər R., Mahmud Kaşğari və onun Divanı Luğat-it türk əsəri, Bakı, 2008.
4. Kaşğari M., Divanü lüğət-it-türk, (Hazırlayan: R. Əskər), I cild, Bakı: Ozan, 2006.
5. Kaşğari M., Divanü lüğət-it-türk, (Hazırlayan: R. Əskər), II cild, Bakı: Ozan, 2006.
6. Kaşğari M., Divanü lüğət-it-türk, (Hazırlayan: R. Əskər), III cild, Bakı: Ozan, 2006.
7. Kazımov Q., Müasir Azərbaycan dili (Sintaksis), Bakı, Aspoliqraf LTD, 2004.
8. Korkmaz Z. Kaşğarlı Mahmud və Divanı Luğat-it Türk // Türk Dili Üzerine Araştırmalar, C.1, TDK Yay.: 629, Ankara, 1995.
9. Sadıqova B. M. Şəxslilə və şəxssiz cümlələr və onların tədrisi haqqında // "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, № 12, Bakı, 1952.
10. Seyidov Y., Seçilmiş əsərləri, 15 cildə, III c., Bakı, Bakı Universitetinin Nəşriyyatı, 2007.
11. Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого языка (фонетика, морфология, синтаксис), Ленинград, 1934.

Summary

The article deals with the semantic and structural types of impersonal sentences used in "Divanü-Lüğat-it-Türk" by Turkish scholar of the XI century Mahmud Kashgari, typological analysis of those sentences in the Azerbaijani language was carried out. It was found that impersonal sentences used in the "Divan" occupy the second place in intensity compared to single-component sentences. The study revealed that during the past historical period there haven't been any significant structural and semantic changes in those sentences in the Azerbaijani language.

MÜNDƏRİCAT

Abbasova Nəribə Hüsnalı qızı ЖАРГОНИЗМЫ КАК ДИНАМИЧНО-СОЦИАЛЬНОЕ ЯЗЫКОВОЕ ЯВЛЕНИЕ	5
Аббасова Севиндж Захид гызы ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ	9
Abdullayeva Mehriban Əlabbas qızı “QANLU” SÖZÜNÜN “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANLARINDA İŞLƏNMƏSİ HAQQINDA	14
Abdullayeva Səfiyyə Yasin qızı DİSKURS VƏ ONUN BAŞA DÜŞÜLMƏSİ, YADDA SAXLANMASI	17
Abdullayeva Xədicə Ramiz qızı AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNFORMATİKA TERMİNOLOGİYASININ İNKİŞAFINA DAİR	20
Абулова Севда Пиралигызы, Акберова Гюнель Вахид гызы ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	24
Adıgözəlova Sevil Vaqif qızı İCTİMAİ-SİYASİ TERMİNLƏRİN İNKİŞAFINA KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN TƏSİRİ (fransız və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında)	28
Ağakışiyeva Şükufə Məhəmməd qızı, Ağayeva Həlimə Ağasükür qızı, Ağayeva Validə Eldar qızı KEYFİYYƏTLİ TƏHSİL İNSAN KAPİTALININ FORMALAŞMASININ ƏSAS AMİLİ KİMİ	31
Ağayeva Afaq Ramiz qızı MİLLİ DİL YAXUD DİLİN MİLLİLİYİ	34
Алхасов Яшар Камиль оглу ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ БИЛИНГВИЗМА	38
Avilova Zarifa İsmayıl qızı H.ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ MÜASİR ETİKA VƏ SİYASƏT MÖVZUSU	41
Ахундова Кенуль Бехбуд гызы К ВОПРОСУ О НЕКОТОРЫХ МЕТОДАХ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗИ ПРИМЫКАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ШКОЛАХ	43
Babayeva Lalə Zülfiqar qızı İBN-MÜHƏNNA VƏ ONUN “LÜĞƏTÜL-İNSAN VƏ HƏLBƏTÜL LİSAN”ƏSƏRİ	48
Бабаева Нигяр Октай гызы РОЛЬ ПРОСОДИИ В КОМПОЗИЦИОННО-СМЫСЛОВОЙ СТРУКТУРЕ СЛОЖНОГО СИНТАКСИЧЕСКОГО ЦЕЛОГО	51
Байрамова Нигяр Афияддин гызы МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК РЕСУРС ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВА	55
Байрамова Мехрибан Закир гызы ЯВЛЕНИЕ ОМОНИМИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ	59
Bünyadova Şirin Teymur qızı ATALAR SÖZLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANIN TƏSƏRRÜFATI	63
Cəbrayilova Zoya Hüseyn qızı Y. BALASAQUNLUNUN “QUTADĞU BİLİG” ƏSƏRİNDƏKİ ATALAR SÖZLƏRİNİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ SEMANTİKASI	69

Cəfərov Telman Həmzağa oğlu BİLİNQVAL TƏLİM ANA DİLİNİN İŞLƏDİLMƏ PERSPEKTİVLƏRİNİN GENİŞLƏNMƏSİNDƏ VASİTƏ KİMİ	72
Əhmədova Salatın Alı qızı HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT DİLİ SİYASƏTİ.....	76
Əliyev Şakir Rüstəm oğlu, Məmmədova Sevil Cəmil qızı, Abbasova İlhamə Asif qızı ƏSNƏK ƏMƏLƏ GƏTİRMƏ NƏTİCƏSİNDƏ ƏRİŞ SAPININ DEFORMASIYASININ HESABATININ DƏQİQLİYİ HAQQINDA	79
Алиева Фидан Хафиз гызы К ПРОБЛЕМЕ РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ.....	81
Əliyeva İlhamə Zabil qızı ERNEST HEMİNQUEYİN “ƏLVİDA, SİLAH” ƏSƏRİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN BƏZİ LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	85
Əliyeva Nigar Ramiz qızı AZƏRBAYCAN DİLİNİN SAFLIĞINA DÖVLƏT QAYĞISI	88
Əliyeva Rəna Ağacan qızı DİL XALQIN MİLLİ BİRLİYİ VƏ MİLLİ QÜRURUDUR	90
Асадов Захир Вахид оглу КОНСОЛИДИРУЮЩАЯ РОЛЬ КУЛЬТУРЫ И ГЕНЕЗИСА НАРОДА В РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	95
Əsgərova Nigar Rauf qızı PAREMIOLOJİ VAHİDLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK DƏYİŞMƏ PROSESLƏRİ VƏ ONLARIN NƏTİCƏSİNDƏ FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN FORMALAŞMASI	98
Əzizova Kəmalə Əziz qızı AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ KULİNARIYA TERMİNLƏRİ VƏ ONLARIN İNGİLİS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİNƏ DAİR.....	101
Məmmədova Fərqanə Fizuli qızı CÜMLƏ PROPOZİSIYASI HAQQINDA.....	104
Гаджиев Кямран Аливерди оглу ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО АНАЛИЗА ТЕКСТА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА.....	109
Насијева Натəван Навар qızı AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN ŞİFAHİ NİTQ BACARIQLARININ İNKİŞAFI ÜZRƏ İŞİN DİDAKTİK ƏSASLARI	113
Khayala Hamidova Vaqif ELLIPSIS IN LITERARY LANGUAGE	117
Hüseynova Aybəniz Məhərrəm qızı MÜSTƏQİLLİK ƏLDƏ ETMİŞ TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN DİL SİYASƏTİ.....	121
Hüseynova Məfkurə Salam qızı BƏDİİ ÜSLUBUN LEKSİK BAZA VƏ DİL NORMASININ FORMALAŞMASINA TƏSİRİ.....	123
Кязимова Нурлана Нураддин гызы АКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ РКИ	126
Kazımova Təranə Mütəllim qızı К ВОПРОСУ О ВЫРАБОТКЕ НАВЫКОВ ГРАМОТНОГО НАПИСАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ИМЁН СОБСТВЕННЫХ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	130
Kərimova Sevinc Tofiq qızı FRAZEOLÖJİ KONSTRUKSIYALARIN FRAZEOLÖGIYADA YERİ	135

Gulusoy İlkin Etibar oğlu, Küçükler Büşra Seyfeddin kızı AZERBAJYCAN EDEBİ DİLİ TARİHİ ÜZERİNE	139
Farizat Kuramaeva KIRGIZ, TÜRK VE AZERBAJYCAN DİLLERİNDEHAL ÇEKİMİ: BASİT TİP	143
Мехдиева Севиндж Гамлет кызы СЕМАНТИКО-СИТАУТИВНОЕ ОПИСАНИЕ «СТАЦИОНАРНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ» ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ	149
Магеррамова Ламия Джангир кызы АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ЯЗЫК КАК СИМВОЛ НЕЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА	153
Məmmədov Şahkərəm Mirzəməmməd oğlu İBTİDAİ SİNİF MÜƏLLİMLƏRİNİN TƏRBİYƏ İŞİNƏ HAZIRLANMASINDA İŞGÜZAR OYUN ÜSULUNDAN İSTİFADƏ	156
Muradova Aynur Vəliəddin qızı QOŞULMA ƏLAQƏSİ VƏ MƏTNYARATMADA ONDAN İSTİFADƏ	160
Наджиева Флора Султан кызы О ПЕРЕВОДАХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО И ВОСПРИЯТИИ ЕГО ТВОРЧЕСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ	162
Nizami Tağısoy MUXTAR AUEZOVUN “XAN KENE” FACİƏSİ MÜBAHİSƏLƏR ARENASINDA	165
Qasimov İkrəm Ziyad oğlu AZƏRBAYCANDA REKLAMLARIN DİLİ HAQQINDA	171
Гуламова Захра Юнис кызы РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «ZAMAN» (на материале азербайджанского медиа-дискурса).....	176
Quliyev İbrahim Nəsir oğlu BÖYÜK AZƏRBAYCAN ŞAİRİ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ”NİN FARSDİLLİ ƏDƏBİYYATA TƏSİRİ.....	178
Qulusoy İlkin Etibar oğlu MAHMUD KAŞĞARİNİN “DİVANÜ-LÜĞAT-İT-TÜRK” ƏSƏRİNİN DİLİNDƏ ŞƏXSİZ CÜMLƏLƏR.....	182
Qurbanova Samirə Arif qızı BƏDİİ MƏTNDƏ İNTERTEKSTİN VƏ İNTERTEKSTUALLIĞIN TƏYİNİ MƏSƏLƏLƏRİ	186
Rəsulov Rüstəm Kamal oğlu MÜASİR DİL SİTUASİYASI VƏ ƏDƏBİ DİLİN İNKİŞAFINDA KİV-İN ROLU	190
Rüstəмова Sevdə Xaqani qızı MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ COĞRAFİYA TERMİNLƏRİNİN MORFOLOJİ ÜSULLA YARANMASI.....	193
Rüstəмова Yeganə Heybət qızı PAREMILOGİYANIN UNİVERSALLIĞI	197
Рзаева Гюльнара Намик кызы, Бабаева Суад Рафик кызы ЯЗЫК – ДУХОВНОЕ БОГАТСТВО НАРОДА	199
Rzayeva Samirə Murtuza qızı DİLİN TARİXİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN ONUN KONSEPTSFERASINA TƏSİRİ (“EMOSİYA” KONSEPTİNİN VERBALLAŞMA FORMATINA NƏZƏRƏN)	201
Eyyubov Ramazan Əzizxan oğlu, Sadıxova Minayə İntiqam qızı KOMPÜTRELƏRİN ÇERTYOJLARIN QURULMASINDA ROLU	205
Şahbazlı Çinarə Zahid qızı ÜNSİYYƏTDƏ NƏZAKƏT ANLAYIŞININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	209

Salamova Zejnəb Seyfər qızı KOQNİTİV DİLÇİLİKDƏ "GÖZƏLLİK" KONSEPTİ	211
Салимова Замина Хафиз кызы РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДЫ КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА	216
Сивцева-Максимова Прасковья Васильевна, Слепцова Наталья Васильевна ВОПРОСЫ ЯКУТСКОГО ЯЗЫКА И ФОЛЬКЛОРА В ТРУДАХ АЛЕКСЕЯ КУЛАКОВСКОВГО	218
Супрун Василий Иванович ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РУССКОЙ АНТРОПОНИМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ.....	222
Трофимова Светлана Менкеновна ПРОФЕССОР РАССАДИН В.И. И ТОФАЛАРСКИЙ ЯЗЫК.....	225
Xuduyeva Günay Rüstəm qızı NİTQ SİTUASIYASI PARAMETRLƏRİNİN ÜNSİYYƏTƏ TƏSİRİ.....	230
Zərbəliyeva Aysən Mahmud qızı MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİ UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA İŞLƏNƏN NEOLOGİZMLƏRƏ BİR BAXIŞ.....	232
Zeynalova Seyran Qaraça qızı DİLİN SAFLIĞINA DÖVLƏT QAYĞISI	239

Çapa imzalanıb: 09.12.2019.

Format: 84x108 1/8. Qarnitur: Times.

Həcmi: 30,5 ç.v. Tiraj: 100. Sifariş № 334.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b

Tel./faks 596 21 44

e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az